

**BOLALARGA NISBATAN OILA MUHITIDA KUZATILADIGAN
ZO'RAVONLIK MUAMMOSI****Yuldasheva Nigara Kurbanbayevna***Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxiatosh
tumani 2-sonli maktab amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Bolaga nisbatan zulm – bolaning ixtiyoriga zid ravishda yoki uning ko'makka muhtoj holatidan foydalanib, uning shaxsiy daxlsizlik huquqini buzuvchi jismoniy, jinsiy va ruhiy ta'sir ko'rsatishdir. Mazkur ta'rifga binoan, zulmning jismoniy, jinsiy va ruhiy ko'rinishlari ajratib ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: *zo'ravonlik, zulm, munosabat, bolaga loqayd munosabat, ijtimoiy himoya, ijtimoiy siyosat, sotsial xizmat, oila, tazyiq, ruhiy bosim*

KIRISH

Zo'ravonlikni tushunishning sotsiologik yondashuvi inson mavjudligining ijtimoiy sharoitlarini tahlil qilishga asoslanadi. Emil Dyurkgeym o'zining asosiy asarida o'z joniga qasd qilishning sababi ruhiy jihatlar emas, balki ijtimoiy jihatlar ekanligini ta'kidlaydi. U ijtimoiy ong shaxsdan ustun bo'lib, uni muayyan harakatlarni amalga oshirishga majbur qiladi, deb ta'kidlagani uchun, ya'ni ijtimoiy sharoitlar insonga ta'sir qiladi. Shunday qilib, zo'ravonlik, jamoatchilik ongining ta'siri ostida muayyan harakatlarni amalga oshiradigan shaxsga nisbatan namoyon bo'ladi. Bu holda zo'ravonlik shaxsning jamiyat ongiga qarshilik ko'rsatishning mumkin emasligi yoki qobiliyatsizligi bo'ladi.

Zo'ravonlikni tushunishning antropologik yondashuvi quyidagicha: yondashuv tajovuz nazariyasiga va genetik jihatdan aniqlangan xatti-harakatlarga asoslanadi. Agressiya insonning tabiiy instinktidir. Odamlarda, boshqa hayvonlardan farqli o'laroq, tushunish va ratsionallik mavjud, ammo bu xususiyatlarning mavjudligi tajovuzkorlikning mavjudligini inkor etmaydi. X.Arendt shunday yozadi: "Insonning asabiylashishi va kuchaygan tajovuzkorligi o'rtasidagi munosabatlarni nima kuchaytirayotganini tushunish uchun kalamushlar ustida tajriba o'tkazishning hojati yo'q. Har qanday katta shaharning xaroba hududida bir kun o'tkazish kifoya".

Madaniy yondashuv zo'ravonlik zo'ravonlikdan foydalanishning mutlaq huquqini o'rnatishga qodir bo'lgan fan va institutlar hodisani tahlilini ikkita variantini fosh etishi bilan bog'liqligini ko'rsatadi: zo'ravonlik dramatisatsiyasini kamaytirish va uni estetikashtirish. Freydning ta'limotiga asoslanib, madaniy yondashuv tarafdorlari "tajovuz tarixi" ni fanning ma'lum bir inson instinktiga izoh berishga bo'lgan davriy urinishlari sifatida tushuntiradilar, ular turli yo'llar bilan amalga oshiriladi: sport

musobaqalari, siyosiy kurashlar, shaxsiy to'qnashuvlar va boshqalar. Zo'ravonlik - bu ba'zi odamlarning boshqalarga jismoniy, noqonuniy va zararli ta'siri.

Bevosita zo'ravonlikka o'tish uchun shuni ta'kidlash kerakki, bolalarga nisbatan oiladagi zo'ravonlik oiladagi zo'ravonlikning elementi hisoblanadi. Voronina O.A. oiladagi zo'ravonlikni qasddan zarar etkazish (oilalarga a'zolariga jismoniy va/yoki psixologik va azob-uqubatlar, bunday xatti-harakatlar bilan tahdid qilish, shaxsiy erkinlikdan mahrum qilish) deb tushunadi. Shunday qilib, zo'ravonlik cheksiz narsaga erishadigan, boshqa shaxs ustidan hokimiyat erishishga harakat qiladigan faoliyatdir. O'z navbatida, zo'ravonlik shaxslararo munosabatlardagi tajovuzkorlikdir, bu o'z-o'zidan emas, balki maqsadga muvofiq ravishda amalga oshiriladigan jarayondir.

Ijtimoiy ish entsiklopediyasiga ko'ra, uydagi zo'ravonlik - bu nazorat qilish uchun tez-tez takrorlanadigan jismoniy, og'zaki, ma'naviy va iqtisodiy zo'ravonlik davri tushuniladi. Degtyarev A.V. amerikalik shifokor S. Kemp va uning guruhi 1962-yilda bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlarini aniqlagan paytda, nisbatan yaqin yillarda bolalarga nisbatan zo'ravonlik chuqur o'rganish ob'ektiga aylanganini aytadi va "kaltaklangan bola sindromi" ni tavsiflaydi.

Rossiya ijtimoiy ish entsiklopediyasida bolalarga nisbatan shavqatsiz munosabat - jarohat, azob yoki o'limga olib keladigan qasddan, maqsadli harakat yoki harakatsizlik" deb ta'riflangan. Shunday qilib, keng ma'noda "bolalarga nisbatan shavqatsiz munosabatda bo'lish" tushunchasini quyidagicha ifodalash mumkin - shafqatsizlik deganda bolalarga nisbatan har qanday xarakterdagi xatti-harakatlar yoki harakatsizlik tushunilib, buning natijasida sog'liq va ijtimoiy farovonlik buzilishi, uning konstruktiv jismoniy va (yoki) aqliy rivojlanishiga u yoki bu darajada to'sqinlik qiladigan, hayotning barcha/ayrim sohalarida huquq va erkinliklarini buzadigan sharoitlar yaratilgani tushuniladi. Jahonda bolalar aholining nisbatan eng zaif toifalaridan birini ifodalaydi, ya'ni kattalar o'z-o'zini ta'minlaydigan va yaxlit dunyo, jamiyat hayotining ko'plab sohalarini o'ziga bo'ysundirishga qodir. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik tufayli yuzaga keluvchi jiddiy ijtimoiy va iqtisodiy zararlarning xalqaro miqyosda tushunish tobora o'sib borayotgani sababli, bolalarni zo'ravonlik, ekspluatatsiya, tazyiq va kamsitishlardan himoya qilish butun dunyoda muhim va ahamiyatli vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Bugungi kunda oilalarda bolalar nisbatan zo'ravonlik holatlarining tez-tez uchrab turishi, bu qatlam vakillarining jamiyatning eng himoyasiz va himoyalanganmagan a'zolari ekanini tasdiqlaydi. Zero bolalarning hayoti, sog'lig'i, qo'llab-quvvatlashi, e'tibori, himoyasi va hokazolarda oilada kattalarga to'liq bog'liqdir. Ammo, aslida, ko'plab bolalar oilalarda zo'ravonlik dahshatini boshdan kechiradilar va o'z oilalarida yoki ijtimoiy muhitda kattalar, tengdoshlari tomonidan jismoniy, jinsiy va ruhiy zo'ravonlik qurboni bo'lishadi.

O'zbekistonda «bolalarga nisbatan zulum va ehtiyotsiz munosabat» tushunchasi avvalo qonuniy asosga tayanadi. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra, zulum

deganda ehtiyotsiz va loqayd munosabatda bo'lish nazarda tutilmaydi. Zulm va loqayd munosabat quyidagicha ta'riflanadi:

Bolaga loqayd munosabatda bo'lish – ota-onalar yoki ularni o'rnini bosuvchi kishilar, shuningdek boshqa shaxslar tomonidan bolalarni boqish, tarbiyalash, sog'lom turmush kechirish sharoitlarini yaratish, to'la ma'lumot olish va shu kabilarni ta'minlashga doir o'z majburiyatlarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmasliklari tushuniladi. Bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish - kattalar tomonidan qasddan yoki ehtiyotsiz munosabatda bo'lish yoki shikastlanish, rivojlanishdagi buzilishlar, o'limga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki bolaning huquqlari va farovonligiga xavf tug'diradigan harakatdir.

Bugungi kunga qadar ommaviy adabiyotlarda tibbiyot, sotsiologiya va huquqshunoslikning ushbu bo'limlari bo'yicha ko'rib chiqilayotgan muammoning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi turli xil materiallar nashr etilgan. Zamonaviy adabiyotda zo'ravonlik destruktiv xatti-harakatlarning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi (S.A.Belicheva, E.N.Volkova, E.M.Vrono, I.N.Grigovich, V.E.Drujinin, R.N.Klayberg, A.A.Rean va boshqalar)

Zo'ravonlik harakatlarining kuchayuvchi manbai bo'lib xizmat qiladigan tajovuzkor xatti-harakatlar nazariyalari L. Berkovitz, G. Simmel, B. Skinner, 3. Freyd asarlarida mavjud. Zo'ravonlik tarqalish manbalarining butun majmuasini talqin qilish uchun P.Burdye, M.Veber, E.Giddens, I.Ilyin, T.Parsons, J.Russolarning ijtimoiy tengsizlik haqidagi tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. A. Koestler, E. Frommlar inson xulq-atvorining destruktivligi muammosi bilan shug'ullangan. Biroq, ko'rib chiqilayotgan masalaning eng xilma-xil sohalari bo'yicha nashrlarning ko'pligiga qaramay, bugungi kunda oilada zo'ravonlikni tushunishning ijtimoiy-psixologik muammolari bo'yicha ishlar deyarli yo'q. Umuman olganda, muammoning dolzarbligi va fandagi rivojlanish darajasini tahlil qilish quyidagi qarama-qarshiliklarni aniqlash imkonini beradi:

- oilalarda zo'ravonlik muammosining mavjudligi va ilmiy adabiyotlarda "zo'ravonlik", "tajovuzkorlik", "yomon muomala" tushunchalarining aniq farqlanishining yo'qligi o'rtasida;
- zo'ravonlikning rivojlanishiga yordam beruvchi omillarning mavjudligi va ularning bolalarga ta'sirini aniqlaydigan tadqiqotlarning etishmasligi o'rtasida.

Zo'ravonlik va tajovuz bir nechta nazariy yo'nalishlarning o'rganish ob'ekti hisoblanadi. Turli ilmiy maktablar vakillari zo'ravonlik, uning turlari va sabablarini zo'ravonlik hodisasini qanday nuqtai nazardan ko'rib chiqayotganiga qarab izohlaydilar. Mavjud nazariyalar muammoning bir tomonini o'rganish va tushuntirish imkonini beradi. Zo'ravonlikni ta'riflash (tushunish) uchun bir nechta yondashuvlar mavjud: psixologik, sotsiologik, antropologik, madaniy. Zo'ravonlik tushunchasining aniq ta'rifini birinchi bo'lib Z.Freyd shakllantirgan bo'lib, u tajovuzni eng boshidanoq

insonga xos bo'lgan instinktlarning namoyon bo'lishi deb tushuntiradi. Instinktlar (aslida jinsiy) va ijtimoiy imperativlar o'rtasida mavjud bo'lgan doimiy qarama-qarshilik, inson harakatlarini bog'lab turadi, bu ichki keskinlik uchun asos yaratadi, bu esa bevosita zo'ravonlik va tajovuzkorlik sifatida namoyon bo'ladi. Shaxs o'ziga, umuman tashqi dunyoga va ijtimoiy hayotning boshqa sub'ektlariga nisbatan zo'ravonlik qiladi. Z.Freydning fikricha, zo'ravonlik "men" va "Super-men" o'rtasidagi qarama-qarshilik natijasidir.

Zo'ravonlikni psixologik yondashuv nuqtai nazaridan talqin qilgan ikkinchi vakil E.Fromm bo'lib, u tajovuzga quyidagicha ta'rif beradi: "boshqa shaxsga, hayvonga yoki jonsiz ob'ektga zarar yetkazadigan (yoki keltirishni maqsad qilgan) barcha harakatlar" deb ta'riflagan. Frommning aytishicha, yaratishga qodir bo'lmagan odam halokat kuchiga murojaat qiladi. Bunday holda, zo'ravonlik tabiatan kompensatsiya hisoblanadi. Bu xarakter halokatli inson hayotining natijasidir. E'tiqoddagi umidsizlik, yaxshilikka bo'lgan muhabbat insonga halokat xarakterini beradi. Ko'ngilsizlik hayotga nisbatan nafratni keltirib chiqaradi. Vayronagarchilik orqali inson o'zining qadrqimmatini qayta tiklaydi. T.Ya.Safonova quyidagi ta'rifni taqdim etadi: "Bolaning asosiy ehtiyojlarini suiiste'mol qilish va e'tiborsiz qoldirish deganda ota-onalar, ularni o'rnini bosuvchi shaxslar yoki boshqa kattalarning har qanday harakati yoki harakatsizligi tushuniladi. Buning natijasida farovonligi va sog'lig'i yomonlashadi bolaning mavjudligi buziladi, uning optimal jismoniy yoki aqliy rivojlanishiga xalaqit beradigan sharoitlar yaratiladi, huquq va erkinliklari buziladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, zo'ravonlik hodisalarini tushunishning nazariy yondashuvlarini ko'rib chiqishni umumlashtirgan holda, shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tarixiy davrda fanda "bolaga nisbatan zo'ravonlik" tushunchasining yagona ta'rifi mavjud emas, u ko'pincha shunga o'xshash tushunchalarga o'zgartiriladi: bolalarga nisbatan shavqatsiz munosabat, ota-ona huquqlarini suiiste'mol qilinishi va hokazo. Bu muammoga ko'plab sohalar jalb qilingan bo'lib, bolalarga nisbatan zo'ravonlik fenomenini o'rganish maqsadini ko'zlaydi, jumladan, huquqshunoslik, sotsiologiya, deviantologiya, psixologiya va boshqalar. Bu holatga so'zsiz salbiy munosabatda bo'lish mumkin emas, chunki ular mavjud ta'riflarni to'ldirib, hodisani o'z fanlari predmeti prizmasi orqali ko'rib chiqadilar.

FOYDALANILGAAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Приводится по: Ботова М.Г. Соотношение понятий «Насилие» и «Агрессия»: теоретико-эмпирическое исследование // Вестник КГУ им. Н.А.
2. Некрасова. 2012. №1. С. 101.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М; АСТ.,2004. С. 63.

4. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. С. 20.
5. Приводится по: Шипунова Т.В. Тема агрессии и насилия в немецкой криминологии // Журнал социологии и социальной антропологии. Т. III. № 2.
6. 2000. С. 83.
7. Приводится по: Шипунова Т.В. Тема агрессии и насилия в немецкой криминологии // Журнал социологии и социальной антропологии. Т. III. № 2.
8. 2000. С. 84-85.
9. Берковиц Л. Агрессия: Причины, последствия и контроль. СПб.2001.С. 8.
10. Дегтярев А.В. Семейное насилие. Факторы риска, диагностика, психотерапия // Психология и право. 2012. № 4. С.78.
11. <https://soc-education.ru/wp-content/uploads/2017/07/RESR-2016.pdf>